

TANULMÁNYOK - STUDIES

SYMBOLISM AND TRADITIONS IN THE SOCIETY OF THE BELL BEAKER - CSEPEL GROUP

ANNA ENDRŐDI*–EMÍLIA PÁSZTOR**

In the present paper, we called attention to a so far unknown religious idea of the Bell Beaker – Csepel group after observations made at the excavation of Budapest-Albertfalva, archaeo-astronomical analyses, two special shards with channelled knob ornaments and their analogues. The schematic representation of the Sun symbol appears, although rarely, in the accompanying material ("Begleitkeramik") of the Csepel group (on grave ceramics, the Albertfalva fragment was probably originally intended to be placed in a grave). The custom of the building of round houses in the western group of the Bell Beaker culture and the burials with round ditches in the eastern group make us think. The orientation of the houses according to the winter solstice at Albertfalva and the existence of a territory enclosed by a round ditch between the houses render the role of the Sun in the daily and religious life of the population of the Csepel group even more emphatic. The representation of the Sun in various forms (gold discs, incised Sun motives) can be observed on nearly the entire territory of the Bell Beaker culture yet we do not want to interpret this phenomenon as a Sun cult. The religious beliefs of the Bell Beaker culture are extremely complicated, complex and colourful, and Sun, an environmental factor that defines daily life, could only be an element in it.

The post-structure houses with arched sides, which attest to the settled way of life of the Bell Beaker – Csepel group, are the most significant from the close to 1500 Early Bronze Age features uncovered at Budapest-Albertfalva in 2001–2002. The "boat-shaped" house type has been found at three archaeological sites with finds of the Bell Beaker – Csepel group on the territory and in the region of Budapest and in western Hungary (Budapest-Albertfalva,¹ Szigetszentmiklós-Üdülősor,² Bucsu-Hosszú Aszú-dűlő, Vas county³). No analogous forms are known in the occupation zone of the culture north and west of us (Fig. 1.1).⁴

The 11 plank-structure houses with arched sides (12) unearthed on a territory of 10,000 m² about 250 m from the main branch of the Danube had a northwest-southeast directed axis. Even the entrance of numerous houses could be observed on the eastern or the western arched side. In the southern part of the unearthed settlement fragment and between the houses, two features of very large (15 × 14 m, 1.80 m deep) features of pit complexes were uncovered. We think that they were primarily clay pits, which could later function as workshops. A round ditch of a diameter of 8.3 m came to light between the houses at the western edge of the settlement (Fig. 1.2–5).⁵

Numerous feature types and objects came to light on the large surface of the Early Bronze Age settlement that had not been known in the Bell

* Endrődi Anna. Budapest History Museum, H-1014 Budapest, Szent György tér 2.

** Pásztor Emília. H-7020 Dunaföldvár, Sóház u. 4.

¹ ENDRŐDI 2002, 2003; ENDRŐDI–REMÉNYI 2003.

² ENDRŐDI 1992.

³ ILON 2005, 179.

⁴ HARRISON 1980.

⁵ ENDRŐDI 2002, 85; ENDRŐDI 2003; ENDRŐDI–REMÉNYI 2003.

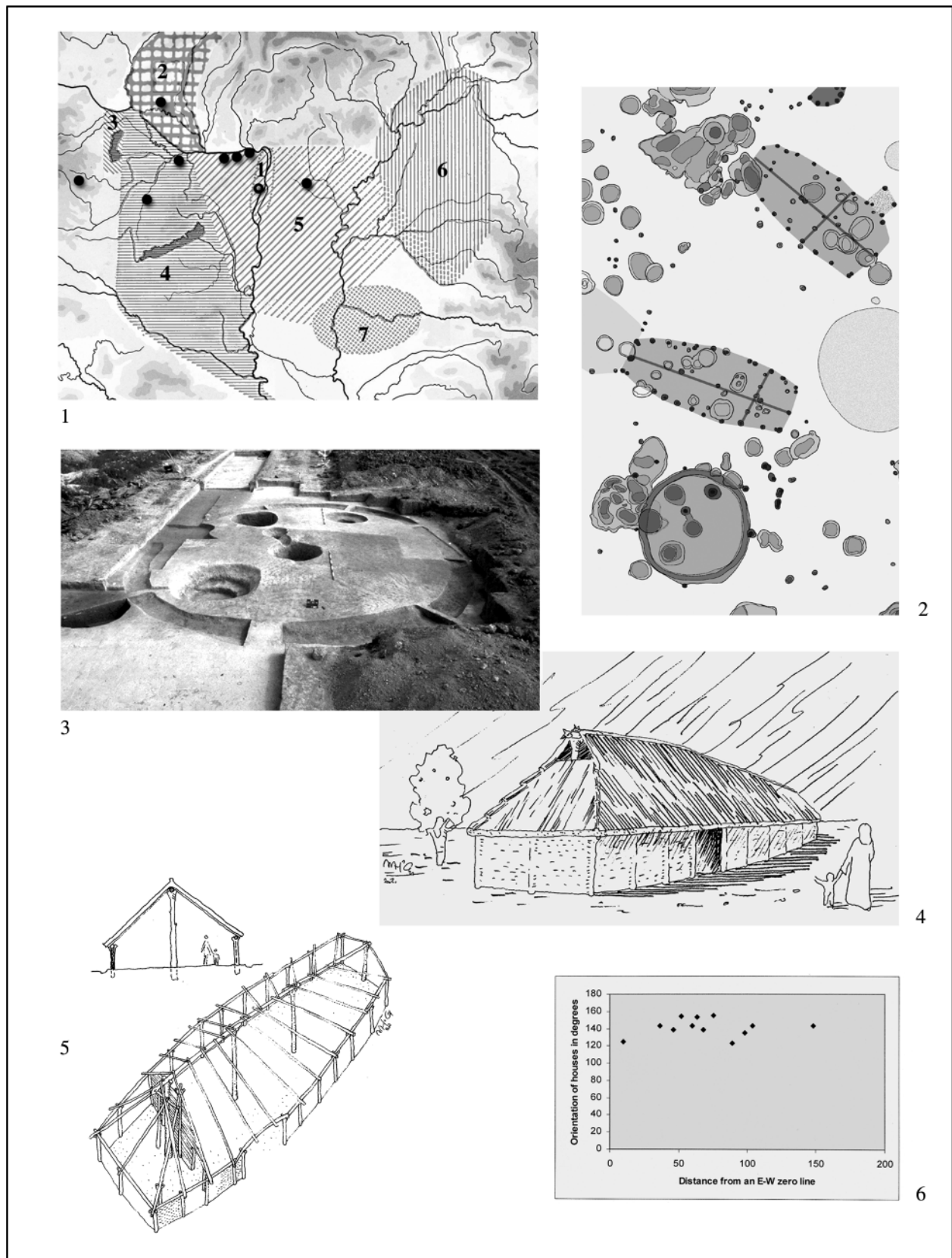

Fig. 1. 1: Early Bronze Age cultures in the central region of the Carpathian Basin (after KALICZ 1984, map 3) (1: Bell Beaker – Csepel group, 2: Chłopice-Veselé culture, 3: Lajta group, 4: Somogyvár-Vinkovci culture, 5: Early Nagyrév culture, 6: Nyírség culture, 7: Maros culture, ●: stray finds of the Bell Beaker – Csepel group, ○: Budapest-Albertfalva); 2: Albertfalva excavation 2001–2002, detail of the map of the excavation; 3: round ditch, excavation photo; 4: house reconstruction (GY. ISTVÁNYFY); 5: perspective and axonometric reconstruction drawing of the house (GY. ISTVÁNYFY); 6: the orientations in azimuth in degrees of houses at the site of Albertfalva plotted against the distance from an arbitrary East-West zero line in metres

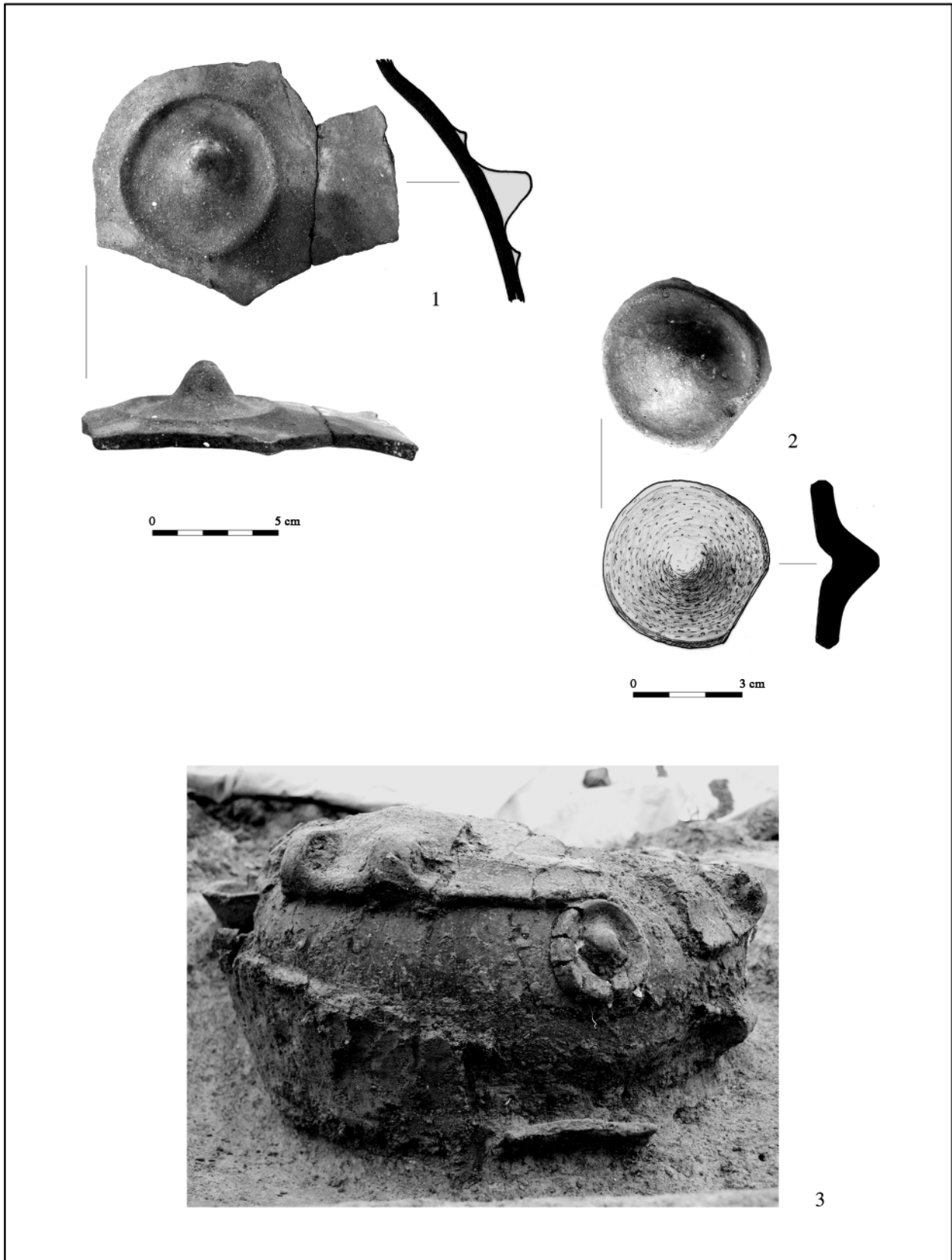

Fig. 2. 1-2: Shards with channelled knob ornaments from features no. 200 and no. 163 of Albertfalva;
3: Csepel-Szennyvíztelep urn grave no. 3 (Bell Beaker – Csepel group)

Beaker – Csepel group. A part of the uncovered find material and the features of a special function together with their finds mirror the daily life and also religious life, which was present in its every momentum.

Feature no. 163 of *Albertfalva* was a 30 cm deep, round pit of cylindrical walls, a flat bottom and a diameter of 120 × 130 cm. Its dark brown filling contained two strange fragments, beside shards of the Bell Beaker – Csepel group and animal bones. One was a reddish brow, finely levigated and polished wall fragment of round channelling and knob ornament (14.5 × 12 cm, wall thickness: 6 mm) (Fig. 2.1, Fig. 3.3), while the other one was a 4.5 cm thick, round clay plate of a diameter of 19 cm broken into two (Fig. 3.8). A similar fragment with round channelled ornament was found in feature no. 200 as well (Fig. 2.2). No similar finds were described from the so-called accompanying finds (“Begleitkeramik”) of the Bell Beaker – Csepel group. They seem to be strange and different from the ornaments used there.

An urn covered with a bowl was found in cremation grave no. 3 at the *Csepel-Szennyvíztelep* site of the Bell Beaker – Csepel group during excavation preceding investment in 2005. Four applied ornaments, round applied ribs with a knob ornament in the centre decorated the urn (Fig. 2.3). The grave furniture, bell-beakers, small cups, and the fragment of a footed bowl with stamped ornament are characteristic ceramics of the Bell Beaker – Csepel group.⁶

The type of the so-called “Drevohostic” jug, which can be dated to phase II/a of the Moravian Corded Ware, also shows double or triple round channelled ornaments (*Letonice*, mound 6).⁷ Buchvaldek originated the jug shape from influences coming from the environment of the Kosihiy – Čaka – Makó complex.⁸ The vessel type can equally be found among the ceramic types of the Kosihiy – Čaka – Makó, Somogyvár-Vinkovci and Bell Beaker – Csepel group (Fig. 4.1).⁹

The engraved version of the concentric circle ornament appeared on a vessel from urn grave no. 1 of *Kajárpéc-Pokolfadomb* (Fig. 4.3), which is affiliated to the Somogyvár-Vinkovci culture.¹⁰ A. Figler mentions that the same find material also contained the characteristic ceramics of the Makó – Kosihiy – Čaka culture.¹¹ The vessel dec-

orated with incised concentric circles is a single-handled jug of a biconical body and a cylindrical neck representing the “Balkan type”, which is a characteristic type of the accompanying ceramic material of the Bell Beaker – Csepel group. It can be found in the Kosihiy – Čaka – Makó cultural entity, in the early Nagyrév and Maros cultures,¹² and also in the Moravian Corded Ware culture, where the Somogyvár-Vinkovci culture of Transdanubia was named as the place of origin.¹³

We do not intend to deal with the detailed discussion of the typology of the single-handled jugs of the so-called Balkan type. We find it more important to mention that their distribution has recently been connected with the contact system linked with the metallurgy of the shaft-hole copper axes of the Fajsz, Kozarac type. The vessel type spread from the south (Macedonia, Thracia, and Thessaly) to the north. They were first used in the early Somogyvár-Vinkovci and the late Vučedol cultures,¹⁴ and they became the leading type of the Bell Beaker – Csepel group in phase II of the Early Bronze Age.

Ceramics ornamented with round channelling and knobs, applied or incised circle/circles relatively rarely occur in the Early Bronze Age. Their appearance in the Bell Beaker – Csepel group is especially conspicuous because of the well known characteristic ornamental motives.

The above examples outline a “dispersion route” from the south, where the Somogyvár-Vinkovci culture played the main intermediary role at the beginning of Early Bronze Age II when the Proto- and Early Nagyrév culture, phase III of the Moravian Corded Ware and the Bell Beaker – Csepel group appeared.

The concentric circle ornament appeared on the bottom, that is upside down, of footed vessels (Fig. 4.4) and bell-beakers, the characteristic vessels of the Bell Beaker – Csepel group. It is not astonishing, at the same time, that the ornamental motive on the bottom of Spanish bell-beakers is nearly identical to the decoration observed on the bottom of the bowl from Budapest (Fig. 4.5–7, Fig. 5.1–4).

In the followings, we try to give an answer to the question why these ornaments were used. The starting point can be found among the Early Bronze Age vessels with symbolic representations.

⁶ A. Horváth's excavation 2005.

⁷ BUCHVALDEK 1978, fig. 8.7–8; ŠEBELA 1999, 44, fig. 47.

⁸ BUCHVALDEK 2002.

⁹ BUCHVALDEK 2002, fig. 1.

¹⁰ FIGLER 1994, fig. 10.1.

¹¹ FIGLER 1994.

¹² BUCHVALDEK 2002, fig. 2.

¹³ BUCHVALDEK 2002, 212.

¹⁴ KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1999, 85.

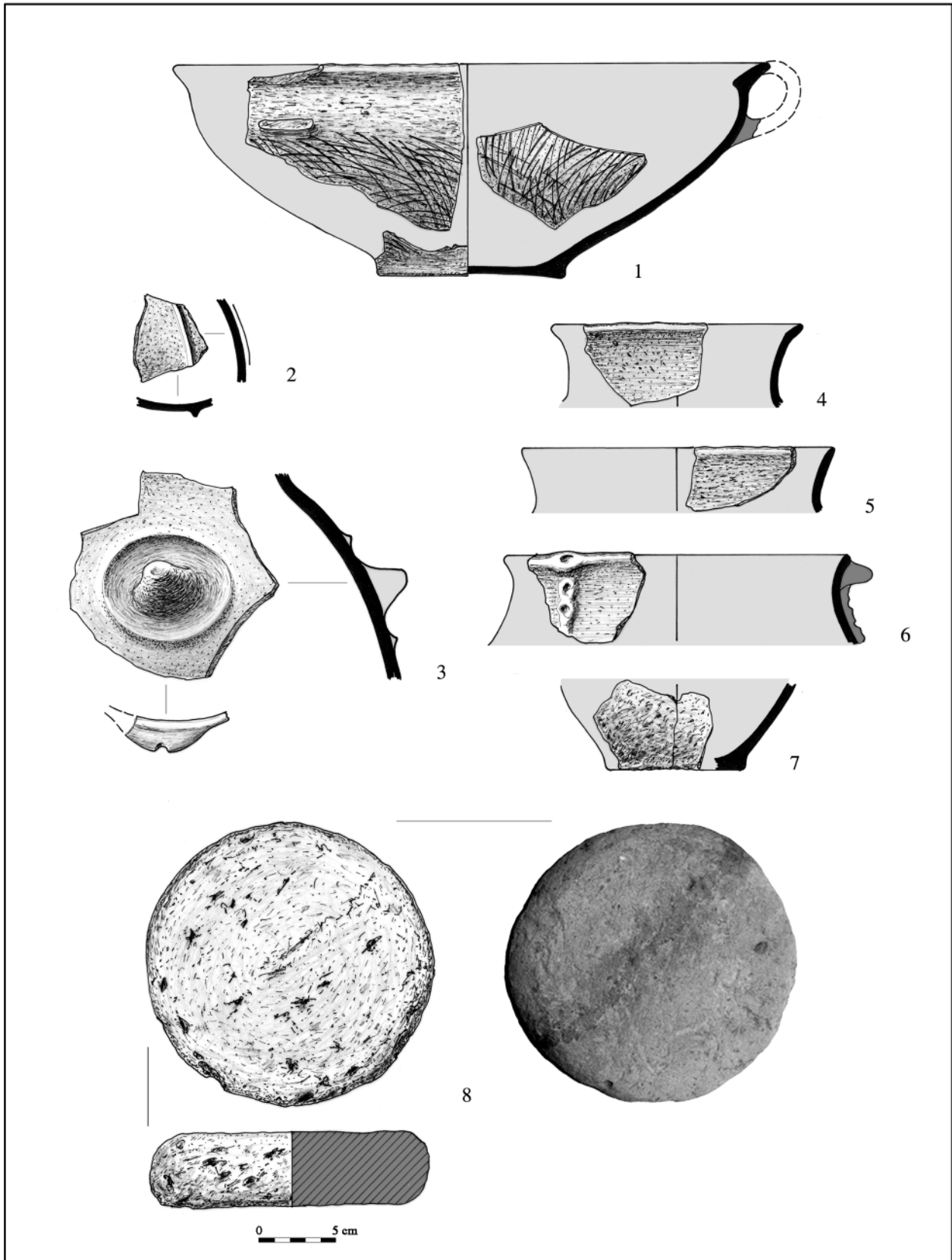

Fig. 3. 1-8: Finds from feature no. 163 of the Albertfalva settlement of the Bell Beaker – Csepel group

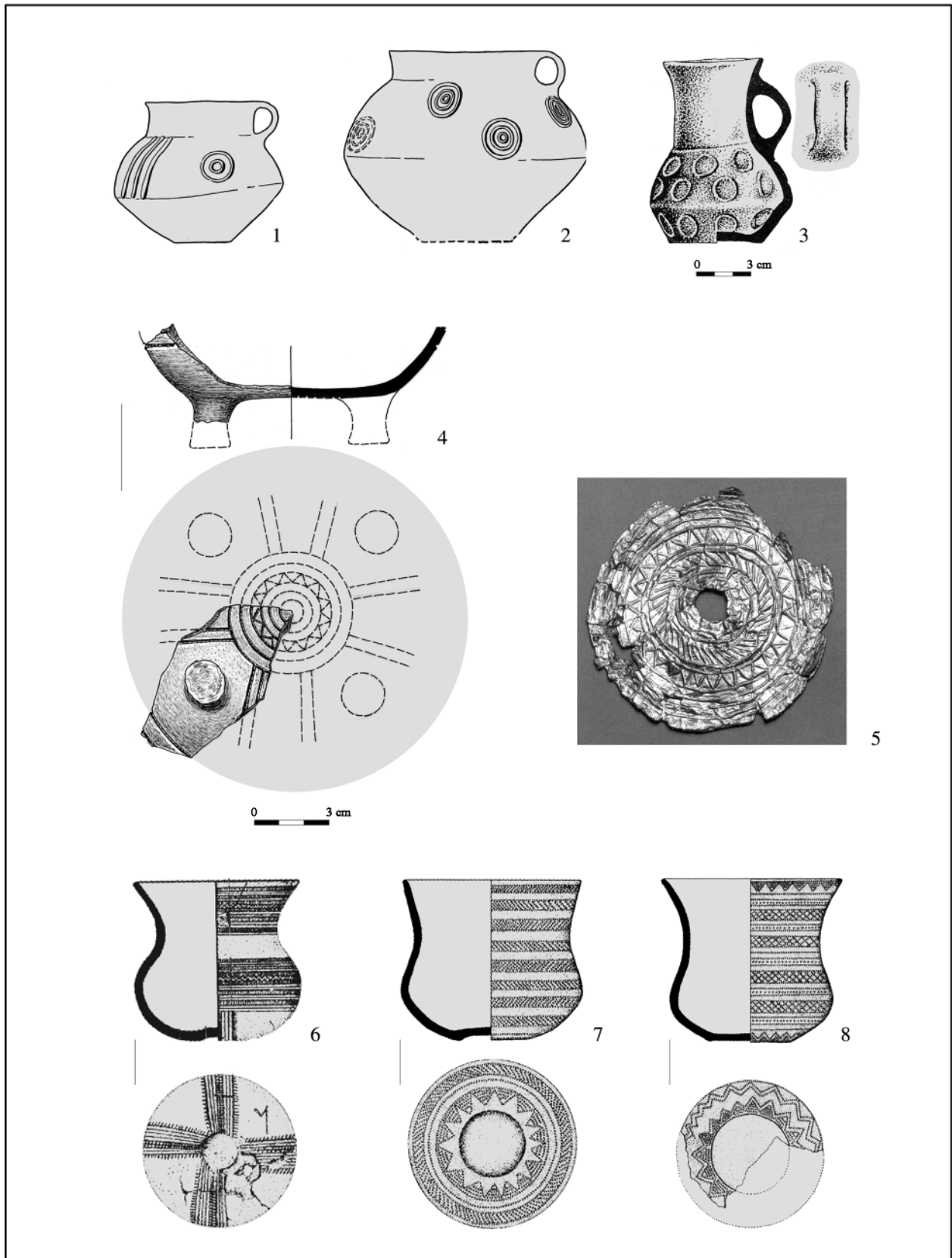

Fig. 4. 1-2: Ceramics decorated with concentric circles from mound 6 of Letonice (Moravian Corded Ware culture, after BUCHVALDEK 1978); 3: Kajárpéc-Pokolfadomb jug from urn grave 1 (Somogyvár-Vinkovci culture, after FIGLER 1994); 4: fragment of a footed bowl from feature 400 of Albertfalva (Bell Beaker – Csepel group); 5: Knowes of Trotty, Orkney gold disc (Bell Beaker culture, Scotland, after CLARKE et al. 1985, fig. 4.39); 6: Valladolid; 7-8: Madrid – grave finds of the Bell Beaker culture from Spain (after GARRIDO-PENA et al. 2005, fig. 5.2, fig. 3)

A large, stylised human figure with raised arms stands in the centre of the symbolic (incised) representations¹⁵ of the vessel from *Pannonhalmi Road* (Nagyrév culture). A zigzag line starts from the raised hands (Fig. 6.1). A lentil-shaped depressed dot can be seen in the centre of two concentric circles left of the human figure. A smaller incised concentric circle can be seen on the right of the human figure with an impressed dot in the centre. There is a significant difference between the two circle representations regarding the size and the emphasis. In R. Schreiber's interpretation, the larger and more emphatic circle represents the Sun, while the smaller and less emphatic circle stands for the Moon. The symbolism depicted on the vessel can be associated with the myth of creation. Vital water runs from the hands of the man on both sides, the earth and the water become separated and the Sun and the Moon have been created.¹⁶ R. Schreiber dated the use of this type of symbolism from phase III/a of the Early Bronze Age. She did not exclude the possibility of an earlier rudimentary use of the symbols and emphasised their analogy with the ornaments of the Vučedol culture.¹⁷

We can meet a more realistic depiction of the Sun on the Spanish ceramics of the Bell Beaker culture. Even a schematic plant representation (trees?) appears under the rays engraved around the circle incised on the interior of a shard found at the excavation of Las Carolinas (Madrid).¹⁸ On another shard (Camino de Las Yeseras – Madrid, from house no. 5), incised rays around a round impressed dot represent the Sun.¹⁹

We associate the knob ornaments with concentric round channelling (or applied ones enclosed by a concentric circle), which are extremely rare in the Bell Beaker – Csepel group and appear first of all as grave furniture in the Early Bronze Age or in the so-called accompanying ceramics ("Begleitkeramik") in the case of the Bell Beaker – Csepel group, with the abstract and schematic geometric symbols-symbolism of the Sun. We do not think it accidental that a clay disc (Sun or Moon disc?) was put in a broken condition, a phenomenon, which is difficult to interpret, into the same pit where the wall fragment with the

channelled knob was found at Budapest-Albertfalva (Fig. 3.8).

The zigzag motive between multiple concentric circles on the bottom of the fragment of a footed bowl from feature no. 400 at Albertfalva can be interpreted as a Sun symbol. The shard shows similarity to the contemporary Sun motives of the Aegean, which are similar to the above ones,²⁰ and very similar ornamental motives can be found e.g. on the gold discs of the grave find of the Bell Beaker culture from Knowes of Trotty, Orkney, Scotland (Fig. 4.5).²¹

Grave vessels that (very rarely) appeared with similar ornaments in the Early Bronze Age probably stress the social position of the buried person (implies the existence of priesthood). The round symbols alluding to the significance of the cardinal directions (Fig. 4.4–5) evolved into the basic symbols of the Bronze Age and became common in the Early Bronze Age as the symbols of the Sun or the entire world (and the cosmos) around us. They seem to have become characteristic ornamental motives of prestige goods.

Similar ornamental motives can be observed on the gold "Sun discs" found on the northern and western diffusion territories of the Bell Beaker culture (Ireland 21 items, Scotland 6 items, England 5 items, France 1 item).²² Three concentric circle motives can be seen with two holes in the centre for fastening on the gold plaque (grave find) uncovered on the territory of Banc Tynddol (Scotland). The exterior circle is bordered by a punched pattern (Fig. 6.5).²³ A similar sun disc is known from Kirk Andrews – Isle of Man (England), on which a triple punched circle ornament and two holes can be observed (Fig. 6.6).²⁴

In Hungary a similar gold disc was discovered in 2000. Seven graves of the early Nagyrév culture were found in a group at Dunakeszi-Székesdűlő. Three were cremation urn graves and four were inhumation burials with the dead laid on the left side in a strongly crouched position in a N-S orientation. Inhumation grave no. 391 (disturbed in the modern period) with a crouched skeleton laid on the left side is especially important. According to the anthropological analysis the grave contained the defective

¹⁵ SCHREIBER 1984, 14–16.

¹⁶ SCHREIBER 1984, 16, 25–26.

¹⁷ SCHREIBER 1984, 25–26.

¹⁸ El Campaniforme... 2005, 552–553. The archaeological context is uncertain.

¹⁹ BOSQUED et al. 2005, 467, fig. 5.4.

²⁰ GOODISON 1989, 12–13, fig. 12.

²¹ CLARKE et al. 1985, 113, fig. 4.39.

²² CLARKE et al. 1985, 113, fig. 4.39; TIMBERLAKE–GWILT–DAVIS 2004.

²³ <http://antiquity.ac.uk/projgall/timberlake/index.html>

²⁴ CLARKE et al. 1985, fig. 4.14.

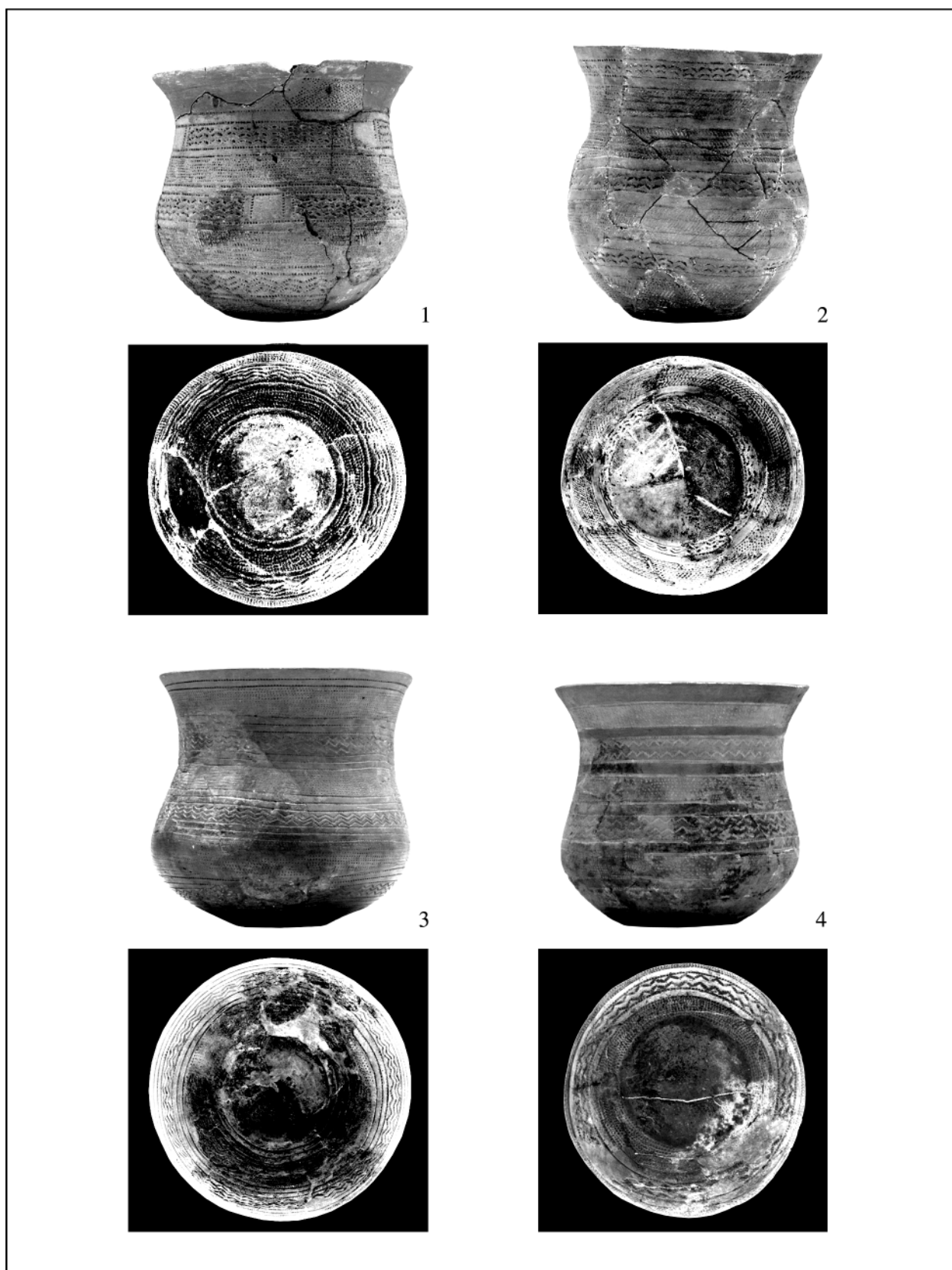

Fig. 5. Bell-beakers (Bell Beaker – Csepel group). 1: Békásmegyer, inv. no.: 57.5.5; 2: Csepel-Vízmű, inv. no.: 2005.128.532; 3-4: Csepel-Rákóczi Ferenc Road, inv. no.: 2005.12.38, 2005.14.4.

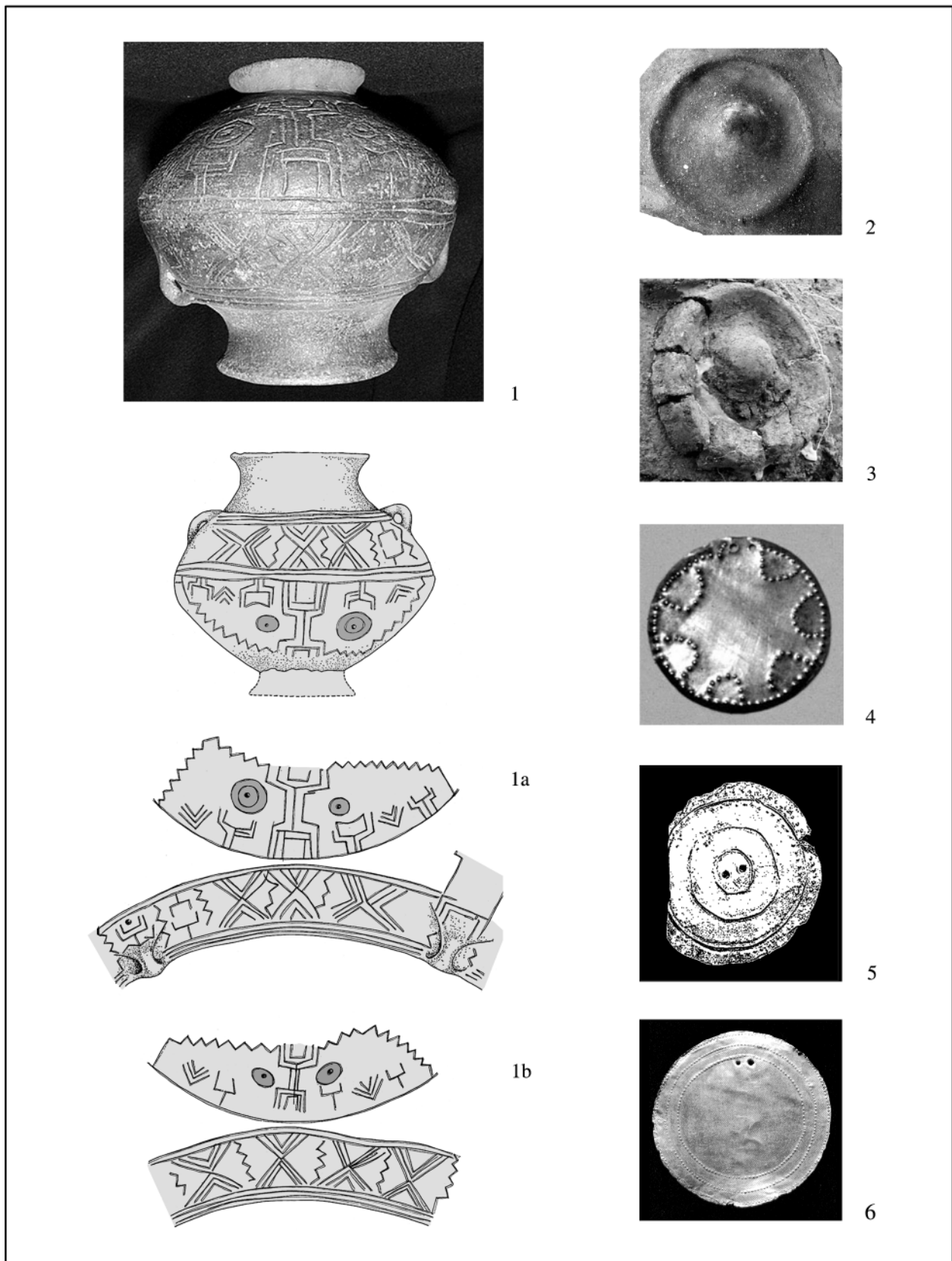

Fig. 6. 1: The vessel from Pannonhalmi Road and its unfolded drawing (after SCHREIBER 1984); 2: ornament of a shard from feature no. 163 of Albertfalva; 3: ornament of the urn from Csepel-Szennyvíztelep (Bell Beaker – Csepel group); 4: Dunakeszi gold disc (Early Nagyrév culture); 5: Banc Tynddol (Scotland) Sun disc, Bell Beaker culture (after TIMBERLAKE 2004); 6: Kirk Andrews (Isle of Man, England, after CLARKE et al. 1984, fig. 4.14)

and fragmentary postcranial skeleton of a 35–55 year-old gracile woman.²⁵ The grave furniture was composed of a small bowl behind the pelvis and a bronze pin and a gold disc in front of the thighbone (Fig. 6.4). Similarly to the gold plaques from the Óbéba (Beba Vecse, Romania)²⁶ and the Mokrin (Vojvodina)²⁷ sites of the Maros culture, the plaque recovered at Dunakeszi was perforated and decorated with punches. Together with the above gold plaques, it can be linked with the finds from Transylvania and the Hajdúsámson horizon (not of a local origin), and its the northern occurrence offers an important standpoint concerning the migratory and trading contacts, in which the Proto-Nagyrev culture played the central role. Based on the ceramic finds, the gold disc can be dated from the early (Proto) phase of the Nagyrev culture.²⁸ The archaeological find material and the burial rite shows a strong link between the population groups of the Maros and the Tisza regions.²⁹ Although I. Bóna considered the gold discs from Óbéba as plate idols endowed with female sexual traits,³⁰ we think their interpretation as Sun discs more acceptable.³¹

Gold disc from Dunakeszi (Fig. 6.4)

Diameter: 32.3 × 31.7 mm. Weight: 2,90 grams, composition in %: Cu: 1.30, Ag: 19.40, Au: 79.3 (in jewellery it equals 19 karats).³²

Radiocarbon dating:

(3610 ± 50 (BP), 2010–1910 (cal BC)

68.3 (1 sigma) cal BC 2009–1909 (3958–3858)

95.4 (2 sigma) cal BC 2120–1866 (4069–3815)³³

²⁵ L. Szathmáry made the anthropological analysis.

²⁶ BÓNA 1965.

²⁷ GRIČ 1984, 49.

²⁸ The find material can be found in the Budapest History Museum, it is unpublished.

²⁹ HORVÁTH et al. 2003.

³⁰ BÓNA 1965, 36.

³¹ FOLTINY 1972, 44.

³² L. Költő made the metallurgical analyses.

³³ Radiocarbon analysis: MTA ATOMKI, (Zs. Szántó), Debrecen: deb-10117, 1181. Radiocarbon Age BP 3610 ± 45. Reference (STUIVER et al. 1998a): 60 years moving average cal AD/BC & cal BP age ranges from probability distribution (Method B): % area enclosed

68.3 (1 sigma)

95.4 (2 sigma)

cal BC (cal BP) age ranges

cal BC 2009–1909 (3958–3858)

cal BC 2120–1866 (4069–3815)

relative area under probability distribution

1.000

1.000

Gold disc from Banc Tynddol (Fig. 6.5)

Diameter: 38.9 mm. Weight: 2.51 grams. Thickness: 0.1 mm. Composition in %: Cu: –, Ag: 6.5, Au: 93.5. Dating (from gold metallurgy): 2500–2100 BC.³⁴

The metallurgy of the gold discs from Dunakeszi (Early Nagyrev culture) and Banc Tynddol (Bell Beaker culture) is different, yet their symbolism is identical and they are chronologically parallel with the late phase of the Bell Beaker – Csepel group.

We arrived to an astonishing result from the re-estimation of the vessel of asymmetrical handles and a special ornamentation found at the Szigetszentmiklós-Üdülősor site of the Csepel group (Fig. 7.1–1/a).³⁵ We have already stated that several elements of the Early Bronze Age cultures can be observed on the reddish brown, polished vessel decorated with incised motives arranged in stripes, a characteristic technique of the Bell Beakers. The shape of the vessel is similar to the “Balkan type” jugs of the Nagyrev culture. Vessels of asymmetrical handles, however, can also be found in the Makó culture (Budapest-Szentmihályi Road, Tarnaszádány), in a tumulus (Priboj) in the northern Balkan with a find material of Somogyvár type, at the sites of the Vinkovci culture (Ilok, Gradina) and in find materials of Ada type connected with the above culture (Hajdújárás – Hajdokovo). Striped ornamentation and incised zigzag patterns are, at the same time, frequent decorative elements on the vessels of the Bell Beaker – Csepel group. It means that the amalgamation of Balkan – Aegean elements with the specifics of the Makó, Proto-Nagyrev, and Bell Beaker cultures can be demonstrated on the vessel dated from phase II/a of the Early Bronze Age.³⁶

The inverted (with the mouth downwards) position of the ornamental motive of the vessel shed light on the circumstance that the asymmetrical handles and their ornaments represent motives of symbolic meanings. A plant motive, a tree appears from the inverted view of the broad ribbon handle starting from the rim, where a plastic ornament borders the foliage. The applied (“moustache”) ornament starting from the small pierced ribbon handle on the opposite side borders an incised zigzag pattern, which is interpreted as the representation of water after the analogue of the vessel from Pannonhalmi Road.

³⁴ <http://antiquity.ac.uk/projgall/timberlake/index.html>

³⁵ ENDRÓDI 1992, 93–94; PÁSZTOR 2005.

³⁶ ENDRÓDI 1992, 94.

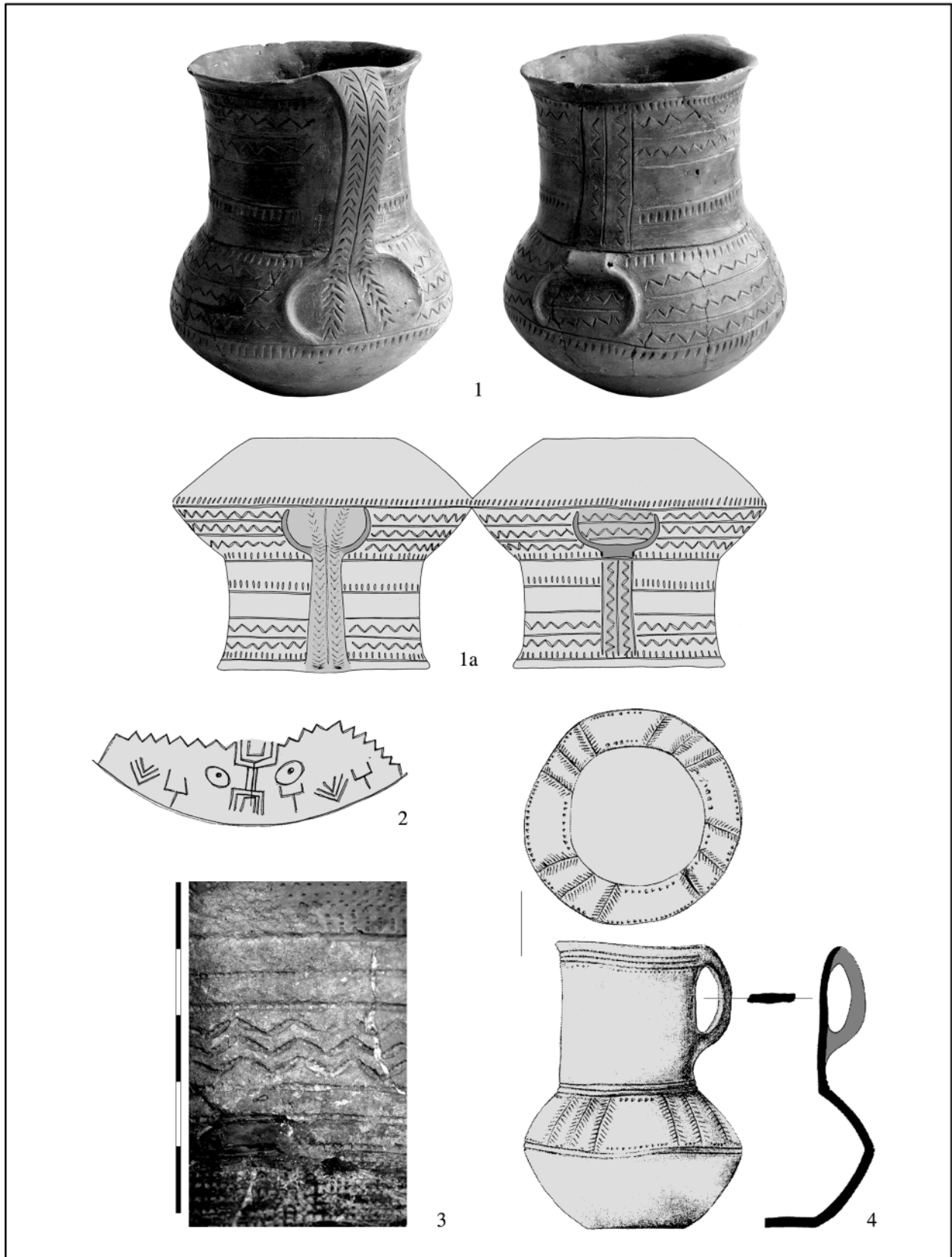

Fig 7. 1: Vessel with asymmetrical handles from Szigetszentmiklós-Üdülősor (after ENDRÖDI 1992), and the unfolded drawing of the vessel; 2: detail from the ornament of the vessel from Pannonhalmi Road (after SCHREIBER 1984); 3: detail from the stamped ornament of a bell-beaker; 4: decorated jug from the Slaný site - Late Corded Ware culture (after TUREK 2001)

The interpretation of the incised ornamental motives in an inverted position is also analogous to the representations on e.g. the (above described) vessel from Pannonhalmi Road. (The plant ornament, the incised V and the zigzag motive of the vessel from Pannonhalmi Road are identical with the ornament of the vessel from Üdülősor) (Fig. 7.1/a–2).

An ornament similar to the one on the vessel with asymmetrical handles from Szigetszentmiklós-Üdülősor appears on a grave-good, a “Balkan type” Nagyrév jug of the late Corded Ware culture (find-group III), in a cremation burial of the common grave of Slaný. J. Turek also found the appearance of the ornamental motive (which he called “herring bone” pattern) strange since in Bohemia it had only been common on amphora type vessels.³⁷ We think that the schematic representation of a plant motive can be seen on the jug (Fig. 7.9).

In our theory, the forms of the Sun, the Moon, and trees appearing in schematic symbols have a southern origin and the Somogyvár-Vinkovci and Proto-Nagyrév cultures played a major role in their distribution not only on the territory of the Bell Beaker – Csepel group but also on those of the Nagyrév and the late Corded Ware cultures. Up to now, this form of symbolism and abstraction were unknown at the people of the Bell Beaker – Csepel group.

All these raise the question if the stamped zigzag pattern, which frequently occurs on bell-beakers, is also a schematic representation of water (or liquid) and if the motives on the vessels can indicate their content. The often criticized earlier theory that alcoholic beverages were stored in bell-beakers has been proved true with chemical and microscopic analyses developed in Spain. Simple wheat beer was determined in four different “Maritime” style bell-beakers from two burial mounds in the Ambrona-valley. To date, the presence of beer could be demonstrated in nine vessels from six different sites in Spain. Not all the graves contained vessels with alcohol, since it was a special and valuable beverage. It is supposed that beer was drunk during the funeral rite, after which the vessels were often broken. The capacity of bell-beakers (data from Spain) ranges between 2 and 10 litres, although bell-beakers of a capacity of more than 20 litres also occur in Central Spain, in which case collective drinking can also be supposed (drink offering – libation). Alcohol, beer played an important role,

apart from the funeral rites, at the “hospitality rituals” of the leaders as well.³⁸

We do not have similar analytical results from Hungary. The bell-beakers placed in graves (usually in cremation burials with scattered ashes and in crouched inhumation burials) as grave furniture certainly contained beverage for the life in the other world even though it was not necessarily beer.

We could first demonstrate at the analysis of the orientation of the arch-sided houses of the Albertfalva settlement of the Bell Beaker – Csepel group that, beside environmental factors (prevailing wind direction, intent to the absorption of maximal sun radiation, geological setting, fertility of the soil etc.), ideas interweaving religious life could have played a role at the building of the houses.³⁹

A. Coudar analysed the orientation of houses of the Central European Linear Pottery culture and called attention to the fact that probably the prevailing wind direction or minimizing the harmful environmental effects were not the primary aspects at the definition of the main axes of the houses.⁴⁰ This idea is supported by e.g. houses with uncommon orientations and sacrificial pits inside living houses. It could also be demonstrated from the analysis of Bronze Age houses that the absorption of possibly maximal solar radiation was a primary aspect at the design and construction of houses in this period. The frontal triangle under the roof was perhaps also left open to let in the natural light (Fig. 1.4–5).⁴¹

Houses could perhaps also mean more than a simple refuge for the inhabitants at Szigetszentmiklós-Üdülősor and Budapest-Albertfalva. The sacrificial pit found in the house at Szigetszentmiklós can support this supposition. Thus the rituals carried out there could change the profane place, or at least part of it, into a sacral one when it was necessary. The analysis of the inner space within the houses led to the conclusion that the delimited space can be considered as a micro-cosmos, which mirrors the owners’ ideas of the world. Thus orientation, constructional elements, the organisation of the

³⁸ GARRIDO-PENA 2005, 50–55.

³⁹ PÁSZTOR 2005.

⁴⁰ COUDAR 1998, 84–89.

⁴¹ TOPPING 1966; KOVÁCS 1901. According to an ethnographic tradition: “The houses of the people of the old Szeged always looked to east and the people placed their beds so that the head was to the east and they never lay down but with the head to the east. It was this insistence on the ancient customs that made everybody in Szeged take pains that the front of the house be built facing the rising sun.”

³⁷ TUREK 2001, 225.

Orientation of the main axis of the individual houses at Budapest-Alberfalva site

Houses	Azimuth (°)	Houses	Azimuth (°)
1	143	7	153
2	143	8	154
3	135	9	143
4	123	10	125
5	155	11	139
6	139	12	143

functional activities within this space reproduce the individual elements of this cosmology.⁴²

The axis of the houses was nearly parallel to the mean orientation of 141° (SE) at Budapest-Albertfalva. The statistical deviation is low, only $\pm 10^\circ$. This average direction is only 15° south of the point in the horizon where the sun rises in the morning of the winter solstice at our latitude.

The orientation of the houses and their relation to an arbitrary line (e.g. the main axis of the excavation territory) are represented in a diagram (Fig. 1.6). The diagram illustrates that the orientation of the houses is not dependent on their position, which means that the marker of the orientations could be very distant, probably a celestial body. If this marker had been closer to the settlement, e.g. a construction on top of a hill, the individual dots in the graph would have been distributed along oblique lines and not as we can see in the above-mentioned illustration (Fig. 1.6). The axis of the only house unearthed at Sziget-szentmiklós-Üdülősor is also close to the direction of the sunrise at winter solstice, it deviates to the north by only 12°. From the above we can deduce that the religious beliefs that interwove the daily life and symbolic elements linked with them played an important role in the orientation of the houses of the Bell Beaker – Csepel group beside environmental factors. The prevailing wind direction could hardly be strong enough in the Carpathian Basin to basically determine the orientation of the houses. If the primary respect had been turning the largest roof surface to the sun, the main axis of the houses would have shown a distribution around the E-W direction. The fact that the axis of the houses is close to the sunrise at the winter solstice means that the sun played an important role in the religious beliefs of this Early Bronze Age population. The 12 houses uncovered at the Budapest-Albertfalva site offer further evidence in favour of this theory.

Taking the measurements of the house reconstructed in the Archaeological Park at Százhalombatta for an etalon, we can call attention to the following interesting phenomenon. In the halcyon days, the sun reaches the height when it enters the house through the open triangle in the façade under the roof at about 9 o'clock. The rays of light that visibly appear in the interior semi-darkness of houses built without windows in the coldest and darkest period of the year could make a deep impact on the inhabitants of the settlement.

The 18 houses with arched walls uncovered at 3 archaeological sites of the Csepel group are unique in the eastern group of the Bell Beaker culture. A few houses were reconstructed from pit complexes in Southern Germany, in Bohemia, and Moravia, oval houses are known in Great Britain (Newgrange), oval and oblong-shaped houses were unearthed at Belle-Tout (Sussex) and a round house is known from Gwithian (Cornwall). In the southern territory of the Bell Beaker culture, round houses were unearthed at Zambujal (Portugal), Los Millares (Spain), and Mourral (France).⁴³

The settlement pattern, the construction and method of planning of the houses have also been clarified at the Budapest-Albertfalva site of the Bell Beaker – Csepel group. The walls of the houses are arranged along the arcs of circles of identical radii. The holes of the posts that supported the walls of the individual houses can be found along arcs between the points of intersection of two intersecting circles of identical radii. The smaller measurement differences detected between the houses come not from the differences of the radii but from the distances between the points of intersection.⁴⁴ It suggests that the places of the houses and the walls of the houses were measured with cords of identical lengths and the circles of identical radii infer the existence of a measurement unit. The use of a similar prehistoric measurement unit is supposed also in the 3rd millennium BC from the respect of the megalithic constructions in England.

It should be added here that the (southern) population groups of the Bell Beaker culture frequently made secondary use of the round dolmens and passage graves at burials. Round ditches dug especially around crouched inhumation burials are well known, among others, in the cemeteries of the neighbours of the Bell Beaker –

⁴² PEARSON-RICHARDS 1994.

⁴³ HARRISON 1980, 77, 99. The most recent summary: BESSE-DESIDERI 2005, fig. 20.90; TUREK-PEŠKA 2001.

⁴⁴ ENDRŐDI-REMÉNYI 2004 (in print).

Csepel group in the Bohemian and Moravian territories.⁴⁵ Graves with round ditches were first found in Hungary at Budakalász (north of Budapest, Danube Bend) in 2005.⁴⁶ No similar burial is known farther to the south.

A round ditch of a diameter of 8.3 m came to light near the houses, at the edge of the Albertfalva settlement of the Csepel group. We suppose that this was the scene of cult life. Two large post-holes and three pits were discovered within the round ditch. We think that the territory enclosed by the round ditch was an important scene of collective religious ideas, the expression of collective identity.

The construction of houses with arched walls and the establishment of round ditches similar to ones unearthed at the Budapest-Albertfalva, the Szigetszentmiklós (Szigetszentmiklós-Üdülősor), and Western Hungarian (Bucsu-Hosszú Aszú-dűlő, Vas county) sites of the Bell Beaker – Csepel group are not of a local origin: they can be explained by cultural traditions pointing to the west. Similarly, for example, to the technique of the production of bell-beakers (recently “standard pottery”) and their characteristic ornamentation, the idea of the realisation of round and arched constructions could be imported to the Carpathian Basin. The only question is whether the so-called “beaker-package” came here with the infiltration of a population from the west or it was adopted by a local population group (Proto-Nagyrev culture) (as it is supposed in the Bohemian–Moravian territories⁴⁷). This theory seems to be contradicted by the fact (at least in Hungary) that the characteristic finds of the Bell Beaker – Csepel group do not appear in the entire occupation zone of the Proto- and Early Nagyrev culture. They are concentrated in a narrow geographical region, in a 40 km long section of the Danube valley and the Danube Bend, where such changes can be demonstrated even in the settlement pattern of the population group that pro-

duced the “standard” vessel that are unknown in the Somogyvár-Vinkovci and the Proto-Nagyrev cultures.

It can be proved that southern impulses affected the people of the Bell Beaker – Csepel group after they had settled. Nevertheless, we have to count with the cultivation of traditions that affirm the identity of the population group and these effects could arrive from the western occupation zone (first of all from the nearby Bohemian–Moravian territories or from more distant regions).

It has already been suggested that social functions prevailed in the connection between the megalithic round constructions (stone circles and henges) in Western Europe and the Late Neolithic round ditches and the later Aeneolithic fortifications in Bohemia.⁴⁸ It should be added with regard to the round ditch at Albertfalva that it was a much smaller than the Neolithic ones, it was established at the edge of the settlement between houses and it enclosed an open and probably common space, which was probably the scene of religious life and feasts. Concentric circles, probably as Sun symbols or as the cosmos that can be the sensed/apprehended by a human being, with the quaternary division representing the daily and annual way of the Sun appeared in Europe already in the Neolithic in the form of compound round ditches usually broken by four main gates.

Hutton interpreted the megalithic round constructions as the holy places of people,⁴⁹ which “mirror the sun, the full moon and the bounds of the horizon. It can be profoundly egalitarian, if the people define the ring, or profoundly hierarchical, if there is a number of concentric rings or a single person in the very centre.” We think it can be adopted regarding the round ditches of the Bell Beakers as well, which can be expressed as the not unidirectional but cyclic philosophy of life and death.

⁴⁵ DVOŘAK et al. 1996. Recently, graves with round ditches were unearthed at Budakalász (cemetery of the Bell Beaker – Csepel group) – A. Czene’s kind oral communication.

⁴⁶ A. Czene and K. Ottományi’s kind oral communication.

⁴⁷ TUREK–PEŠKA 2001, 426.

⁴⁸ TUREK–PEŠKA 2001, 413.

⁴⁹ HUTTON 1991, 52.

BIBLIOGRAPHY

- BESSE, M.-DESIDERI, J.
2005 La diversidad Campaniforme: Habitats, sepulturas y ceramicas, 61-90. In: El Campaniforme en la Península Ibérica y su contexto europeo [Bell Beakers in the Iberian Peninsula and their European context] (Ed.) M. A. ROJO-GUERRA, R. GARRIDO-PENA, I. GARCÍA-MARTINEZ DE LAGRÁN. Valladolid.
- BOSQUED, B.-LETTOW-VORBECK, C. L.-CASTRO, G. D.-PEREZ, E. B.-CIFUENTES, M. R.
2005 Enterramientos Campaniformes en ambiente domestico: el yacimiento de Camino de Las Yeseras (San Fernando de Henares, Madrid) [Beaker tombs in domestic spaces: the Camino de Las Yeseras site (San Fernando de Henares, Madrid)], 457-480. In: El Campaniforme en la Península Ibérica y su contexto europeo [Bell Beakers in the Iberian Peninsula and their European context] (Ed.) M. A. ROJO-GUERRA, R. GARRIDO-PENA, I. GARCÍA-MARTINEZ DE LAGRÁN. Valladolid.
- BÓNA, I.
1965 The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I-II. ARegia 4-5, 17-63.
- BUCHVALDEK, M.
1978 Otazka kontinuity v českomoravském mladším eneolitu (Zur Frage der Kontinuität im jüngeren Aeneolithikum in Böhmen und Mähren). Praehistorica VII, 35-64.
2002 Zu den Beziehungen zwischen Böhmen, Mähren und dem Karpatenbecken in der Frühbronzezeit [Csehország, Morvaország és a Kárpát-medence kora bronzkori kapcsolataihoz]. BudRég, 211-221.
- CLARKE, D. V.-COWIE, T. G.-FOXON, A.
1985 Symbols of power at the time of Stonehenge. National Museum of Antiquity of Scotland 113, Fig. 4.39.
- COUDAR, A.
1998 Architecture et société néolithique L'unité et la variance de la maison danubienne. DAF 67.
- DVOŘÁK, P.-MATĚJČKOVÁ, A.-PEŠKA, J.-RAKOVSKÝ, I.
1996 Gräberfelder der Glockenbecher Kultur in Mähren II. Katalog der Funde in: Mährische Archäologische Quellen. Brno-Olomouc.
- El Campaniforme...
2005 El Campaniforme en la Península Ibérica y su contexto europeo [Bell Beakers in the Iberian Peninsula and their European Context] (Ed.) M. A. ROJO-GUERRA, R. GARRIDO-PENA, I. GARCÍA-MARTINEZ DE LAGRÁN. Valladolid.
- ENDRŐDI, A.
1992 A kora bronzkori Harangedény kultúra telepe és temetője Szigetszentmiklós határában [The settlement and cemetery of the Bell-Beaker Culture in the district of Szigetszentmiklós]. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. [Archaeological Researches on the Motorway M0]. BTM Műhely 5, 83-200.
2002 Kora bronzkori telepfeltárás Budapest-Albertfalván [The excavation of an Early Bronze Age settlement at Budapest-Albertfalva]. Aquincumi Füzetek 8, 81-91.
2003 The Late Phase of the Bell Beaker - Csepel Group in Hungary. (Ed.) J. CZEBRESZUK-SZMYT. BAR-IS 1155, 265-276.
- ENDRŐDI, A.-REMÉNYI, L.
2003 Az Albertfalva, 6-os számú főút bővítését megelőző régészeti feltárás eredményei [The results of the excavations preceding the enlargement of route 6 by Albertfalva]. Aquincumi Füzetek 9, 146-151.
2004 The possibility of house and settlement reconstructions on the territory of the Bell Beaker - Csepel Group. In: "Beaker days" in Bohemia and Moravia Meeting Book. Praha 2003 (in print).
- FIGLER, A.
1994 Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien. ZM 5, 20-38.
- FOLTINY, ST.
1972 Nalazy Predmata od Zlata u Mokrinu i Banatu iz Ranoig Bronzanog Doba (Early Bronze Age Gold Finds from Mokrin and the Banat Region). In: Mokrin II, 43-55. Beograd.
- GARRIDO-PENA, R.
2005 El laberinto Campaniforme: Breve historia de un reto intelectual [The Beaker Labyrinth: Brief history of an intellectual challenge]. 30-60. In: El Campaniforme en la Península Ibérica y su contexto europeo [Bell Beakers in the Iberian Peninsula and their European context] (Ed.) M. A. ROJO-GUERRA, R. GARRIDO-PENA, I. GARCÍA-MARTINEZ DE LAGRÁN. Valladolid.
- GARRIDO-PENA, R.-ROJO-GUERRA, M. A.-MARTINEZ DE LAGRÁN, I. G.
2005 El Campaniforme en la Meseta central de la Península Ibérica [Bell Beakers in Central Iberia (the inner Meseta)], 411-457. In: El Campaniforme en la Península Ibérica y su contexto europeo [Bell Beakers in the Iberian Peninsula and their European context] (Ed.) M. A. ROJO-GUERRA, R. GARRIDO-PENA, I. GARCÍA-MARTINEZ DE LAGRÁN. Valladolid.

- GIRIĆ, M.
1984 Die Maros-Kultur. Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, 33–59. Beograd.
- GOODISON, L.
1989 Death, women, and the sun (Symbolism of regeneration in early Aegean religion). *Bulletin Suppl.* 53. University of London, Institute of Classical Studies, 12–13, Fig. 12.
- HARRISON, J. R.
1980 The Beaker Folk. Copper Age archaeology in Western Europe. London.
- HORVÁTH, L.–SZILAS, G.–ENDRŐDI, A.–HORVÁTH, M. A.
2003 Előzetes jelentés a Dunakeszi, Székesdűlőn végzett őskori telepásatásról [Vorbericht über die Ausgrabung der urzeitlichen Siedlungen von Dunakeszi, Székesdűlő]. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon [Archaeological Investigations in Hungary] 2000*, 5–19, Budapest.
- HUTTON, R.
1991 The Pagan Religion of the British Isles, Their Nature and Legacy. Cambridge.
- ILON, G.
2005 Bucsu-Hosszú Aszú-dűlő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon [Archaeological Investigations in Hungary] 2004*, 179, Budapest.
- KALICZ, N.
1984 Die Hatvan-Kultur. In: *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, 191–219. (Hrsg.) N. TASIĆ. Beograd.
- KALICZ-SCHREIBER, R.–KALICZ, N.
1999 A Somogyvár-Vinkovci kultúra és a Harangedény–Csepel-csoport Budapest kora bronzkorában (Die Somogyvár-Vinkovci Kultur und die Glockenbecher in der Frühbronzezeit von Budapest). *Savaria* 24/3, 83–115.
- KOVÁCS, J.
1901 Szeged és népe. Szeged.
- PÁSZTOR, E.
2005 Sunshine in Bell Beaker's houses: On the Orientation of the Houses of the Bell Beaker – Csepel Group. In: *SEAC 2005. "Lights and Shadows in Cultural Astronomy"*. Isili, Sardinia, June 28. to July 3. 2005 (in print).
- PEARSON, M. P.–RICHARDS, C.
1994 Ordering the World: Perceptions of Architecture, Space and Time. In: *Architecture and Order*. (Ed.) M. P. PEARSON, C. RICHARDS. London and New York.
- ŠEBELA, L.
1999 The Corded Ware Culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia (Catalogue). *FAM* XXIII.
- SCHREIBER, R.
1984 Szimbolikus ábrázolások kora bronzkori edényeken (Symbolische Darstellungen an frühbronzezeitlichen Gefäßen). *ArchÉrt* 111, 3–28.
- TIMBERLAKE, S.–GWILT, A.–DAVIS, M.
2004 A Copper Age/Early Bronze Age gold disc from Banc Tynddol (Penguelan, Cwmystwyth Mines, Ceredigion). *Antiquity* Vol. 78. No. 302.
- TOPPING, P.
1996 Structure and ritual in the Neolithic house: Some example from Britain and Ireland. In: *Neolithic Houses in Northwest Europe and Beyond*. (Ed.) DARVILL, T.–THOMAS, J. Oxbow Monograph 57, 157–170.
- TUREK, J.
2001 Late Neolithic Mortuary Practices and their Social Significance. In: *The Archaeology of Cult and Religion*. (Ed.) BIEHL–BERTEMES–MELLER. Budapest.
- TUREK, J.–PEŠKA, J.
2001 Bell Beaker settlement pattern in Bohemia and Moravia. Bell Beakers today. Riva del Garda, 11–16. May 1998, 411–428. Trento.

A SZIMBOLIZMUS ÉS A TRADÍCIÓK SZEREPE A HARANGEDÉNY – CSEPEL-CSOPORT TÁRSADALMÁBAN

ENDRÓDI ANNA–PÁSZTOR EMÍLIA

A Budapest-Albertfalván 2001–2002-ben folytatott régészeti kutatások során feltárt közel 1500 kora bronzkori objektum közül a legjelentősebbek a Harangedény – Csepel-csoport letelepült életmódra utaló, íves oldalú, cölöpszerkezetes házai. A „csónak” alakú háztípus eddig csak Budapest területén és környékén, valamint Nyugat-Magyarországon, a Harangedény – Csepel-csoport leletanyagát tartalmazó három régészeti lelőhelyen került elő (Budapest-Albertfalva, Szigetszentmiklós-Üdülősor, Bucsú-Hosszú Aszú-dűlő, Vas megye). Analógiái a Kárpát-medencétől északra és nyugatra eső elterjedési területen nem ismertek (1. kép 1). A házak között, a település nyugati szélén egy 8,3 m átmérőjű körárok került felszínre (1. kép 2–5).^{1–5} A nagy felületen feltárt kora bronzkori település számos olyan típusú objektuma és lelete került napvilágra, amelyek a Harangedény – Csepel-csoport körében eddig ismeretlenek voltak. Az előkerült leletanyag egy része, a különleges funkciót betöltő objektumok és azok leletei nem csak a mindennapokat, de a mindennapokat átszövő vallásos életet is tükrözik.

Albertfalva 163. sötétbarna betöltésű, 120 × 130 cm átmérőjű, –30 cm mély, kerek, hengeres falú, egyenes aljú – a Harangedény – Csepel-csoport kerámiatöredékeit, valamint állatcsontot is tartalmazó – objektumában két különös töredék került felszínre. A gödör betöltésében egy körárkos, bütyökdíszű, vörösbarna, finoman iszapolt, polírozott oldaltöredék (14,5 × 12 cm, falvastagság: 6 mm) (2. kép 1; 3. kép 3) és egy 19 cm átmérőjű, 4,5 cm vastag kettőtört, kerek agyaglap volt (3. kép 8). Hasonló körárkos díszű töredék a 200. objektum leletei közül is előkerült (2. kép 2). Hasonló leletek eddig ismeretlenek voltak a Harangedény – Csepel-csoport ún. kísérő leletei („Begleitkeramik”) között, az ott alkalmazott, eddig jól ismert díszítéstől eltérnek, és attól idegennek tűnnek. *Csepel-Szenyivíztelepen* 2004-ben folytatott megelőző feltárás során a Harangedény – Csepel-csoport 3. számú hamvasztásos urnasírjában került elő az a fedőtállal borított urna, amelynek oldalán négy plasztikus dísz látható, kör alakú rátett borda, közepén bütyökdíszsel (2. kép 3).

A Morva Zsinegdíszes kerámia III./a fázisára datálható ún. „drevohostici” korszak típusán is megjelenik a dupla, illetve tripla plasztikus körárkos díszítés (*Letonice* 6. halomsír).^{7–9} A koncentrikus kör dísz bekarcolt változata megjelenik egy a Somogyvár-Vinkovci kultúrába sorolt edényen, *Kajárpéc-Pokolfadomb* 1. számú urnasírjában (4. kép 3). A bekarcolt koncentrikus körökkel díszített kerámia egy a „balkáni típust” képviselő hengeres nyakú, kettős kónikus testű, egyfülű korsó, amely jellemző típusa a Harangedény – Csepel-csoport kísérő kerámiájának. Megtalálható a Kosihe – Čaka – Makó kultúrkörben, a kora Nagyrév- és a Maros-, valamint a Morva Zsinegdíszes kultúrában, amelynek kiindulási területét a Dunántúlon, a Somogyvár-Vinkovci kultúrában jelölték meg.^{10–13} A fent vázolt példák egy délről kiinduló „elterjedési útvonalat” rajzolnak ki, amelyben a fő közvetítő

szerepet a Somogyvár-Vinkovci kultúra játssza a kora bronzkor II. elején, a proto- és kora Nagyrév, Morva Zsinegdíszes kerámia III. fázis, Harangedény – Csepel-csoport megjelenésének idején.

A Harangedény – Csepel-csoport jellegzetes edényeinek, a lábakon álló edényeknek (4. kép 4) és a harangedényeknek az alján, tehát fejjel lefelé fordított nézetben is megjelennek a koncentrikus kör díszek. Nem meglepő ugyanakkor, hogy például a spanyolországi harangedények alján lévő díszítőmotívum szinte teljesen megegyezik a budapesti tál alján lévő díszsel (4. kép 5–7; 5. kép 1–4). Arra a kérdésre, hogy vajon miért alkalmazzák ezeket a díszítéseket, az alábbiakban megpróbálunk választ találni. A kiindulási pontot a kora bronzkori szimbolikus ábrázolású edények között (Pannonhalmi úti edény) találjuk meg (6. kép 1). A jelképrendszerek használatát Schreiber R. a kora bronzkor III./a fázisára helyezte, a jelképek korábbi csökevényes használatát nem zárta ki, és a vučedoli kultúra díszítéseivel való megegyezésüket hangsúlyozta.^{15–17} A Harangedény-kultúra spanyolországi kerámiáin a Nap ábrázolásának realiztikusabb formáival is találkozhatunk: Las Carolinas, Camino de Las Yseras (Madrid).^{18–19}

A Harangedény – Csepel-csoport körében rendkívül ritka, a kora bronzkorban elsősorban sírkerámián, a Harangedény – Csepel-csoport esetében az ún. kísérő kerámián („Begleitkeramik”) megjelenő koncentrikus körökkel árkolt (vagy plasztikusan rátett koncentrikus körrel bezárt) bütyökdíszítéseket a Napot szimbolizáló – elvont és sematizált – geometrikus jelképek-jelképrendszerek közé soroljuk.

Az *Albertfalva* 400. objektumából előkerült, lábakon álló táltöredék alján lévő többszörös koncentrikus körök között lévő cikcakk motívumot Nap-szimbólumként értékelhetjük. A kerámiatöredék hasonlóságot mutat a kortárs égeikumi, az előbbihez hasonló Nap-motívumokkal, ugyanakkor megtalálhatóak igen hasonló díszítőmotívumként pl. a Harangedény-kultúra Skóciában feltárt Knowes of Trotty, Orkney sírlelet aranykorongjain is (4. kép 5).^{20–21}

A kora bronzkorban a hasonló díszítéssel (és igen ritkán) megjelenő sírkerámiák feltételezhetően az eltemetett egyén társadalmi szerepét is hangsúlyozták (a pap-ság létére utalnak). A négy főirány fontosságát sugalló kör alakú szimbólumok (4. kép 4–5) a bronzkor alapszimbólumaivá fejlődtek, a Nap vagy a teljes körülöttünk lévő világ (a kozmosz) szimbólumaként általánossá és gyakorivá váltak a kora bronzkor folyamán, és úgy tűnik, a presztízstárgyakat díszítő jellegzetes motívumok közé tartoztak.

Hasonló díszítőmotívumok a Harangedény-kultúra északi és nyugati elterjedési területein előkerült (Írország 21 db, Skócia 6 db, Anglia 5 db, Franciaország 1 db) arany „napkorongokon” is megfigyelhetők. A Banc Tynddol (Skócia) területén előkerült aranylemezen (sírlelet) három koncentrikus kör dísz látható, közepén a felerősí-

tést szolgáló két lyukkal. A külső kört poncolt minta övezi (6. kép 5). Hasonló napkorong ismert Kirk Andrews – Isle of Man (Anglia) lelőhelyről, amelyen hármass, poncolt kördíszítés látható, két lyukkal (6. kép 6).^{22–24}

Magyarországon 2000-ben került elő a fentiekhez hasonló aranykorong Dunakeszi-Székesdűlőn (6. kép 4). A Maros-kultúra területéről, Óbéba (Beba Vecse, Románia) és Mokrin (Vajdaság) lelőhelyekről jól ismert aranylemezekhez hasonlóan a Dunakeszin előkerült lemez is poncolt technikával díszített és átfúrt. A kerámialeletek alapján az aranykorong a Nagyrév-kultúra korai (proto) szakaszára datálható. A régészeti leletanyag és a temetkezési rítus szoros kapcsolatot mutat a Maros- és Tisza-vidék népcsoportjai között. Bár Bóna I. az óbébai aranykorongokat női szexuális jelleggel felruházott lemezidolnak vélte, napkorongként történő interpretációját elfogadhatóbbnak tarjuk.^{25–31}

A dunakeszi aranykorong (kora Nagyrév-kultúra) és Banc Tynddol (Harangedény-kultúra) aranykorongjának metallurgiája eltérő, szimbolizmusuk azonban azonos, időben párhuzamosak a Harangedény – Csepel-csoport késői szakaszával.^{32–34}

A Csepel-csoport Szigetszentmiklós-Üdülősor lelőhelyén 1988-ban előkerült, különlegesen díszített aszimmetrikus fülű edény újraértékelése során meglepő eredményre jutottunk (6. kép 1–1/a). Már korábban megállapítottuk, hogy a vörösbarna, polírozott, bevésott motívumokkal – a harangedényes technikára jellemzően – sávosan díszített edényen a kora bronzkori kultúrák számos eleme megfigyelhető.^{35–36}

Az edény díszítőmotívumának fordított helyzetű (szájával lefelé fordított) nézete rávilágított arra, hogy az aszimmetrikus fülek és azok díszítése szimbolikus értelmezésű motívumokat jelenítenek meg. A peremből kiinduló széles szalagfűl fordított nézete során egy növényi motívum, fa rajzolódik ki, a lombkoronát a plasztikus dísz határolja. Az ellenkező oldalon az átfúrt kis szalagfűlből kiinduló plasztikus dísz („bajusz”) bekarcolt cikcakk díszítést határol, a Pannonhalmi úti edény párhuzama alapján a víz motívumaként határozzuk meg. A bekarcolt díszítőmotívumok fordított helyzetű értelmezése is megfelel pl. a Pannonhalmi úti (fent leírt) edény ábrázolásmódjának. (A Pannonhalmi úti edény növényábrázolása – a bekarcolt V, valamint a cikcakk motívum – azonos az üdülősori edény díszítésével; 6. kép 1/a, 2).

A Nap, Hold és fa sematikus jelképekben megjelenő formáit déli eredetűnek tartjuk, amelyek elterjedésében a Somogyvár-Vinkovci és a proto-Nagyrév-kultúrák játszották a közvetítő szerepet, eljuttatva azokat nemcsak a Harangedény – Csepel-csoport, de a kora Nagyrév- és késő Zsinegdíszes kultúra területeire is. A szimbolizmus és absztrakció e formája a Harangedény – Csepel-csoport népénél eddig ismeretlen volt.

Mindezek után felvetődik a kérdés, hogy a harangedényeken gyakran feltűnő, bepecsételt cikcakk motívum megfelelően-e víz (illetve folyadék) sematikus ábrázolásának, illetve az edényen megjelenő motívum utalhat-e annak tartalmára. A korábban feltételezett, majd kritikával illetett feltevés, miszerint a harangedényekben alkohol-tartalmú folyadékot tartottak, a Spanyolországban kikísérletezett kémiai és mikroszkopikus módszer segítségével

vel beigazolódott. A halotti szertartás, valamint a településeken a vezetők vendégváró ünnepei („hospitality rituals”) során a kollektív ivás is feltételezhető (italálodozat, libatio), amelyben az alkohol, a sör fontos szerepet játszott.³⁸

A Harangedény – Csepel-csoport albertfalvai településén feltárt íves oldalú házak tájolásának vizsgálata során első ízben sikerült rámutatni arra, hogy a házak építésénél nem csak a környezeti hatások (uralkodó szélirány, maximális napsugárzás elnyelésére való törekvés, geológiai viszonyok, a talaj termőképessége stb.), hanem a valóságos életet átszövő elképzelések is szerepet játszhattak (1. kép 4–5). Budapest-Albertfalva esetében a házak tengelye majdnem párhuzamos a 141°-os (DK-i) átlagos tájollással, a statisztikai szórás csak $\pm 10^\circ$, ami alacsonynak tekinthető. Ez az átlagos irány mindössze 15° -kal van délebbre attól a ponttól a horizonton, ahol ezen a szélességi körön a nap felkel a téli napforduló hajnalán. Mivel a házak tengelye a téli napforduló napkeltéjének irányához van közel, ez azt jelzi, hogy a Nap fontos szerepet játszott e kora bronzkori népesség hitvilágában.^{39–42}

A Csepel-csoport három régészeti lelőhelyén feltárt 18 íves oldalú ház szerkezetét tekintve egyedülálló a Harangedény-kultúra keleti csoportjában. Dél-Németországban, Cseh- és Morvaországban gödörkomplexumokból rekonstruáltak néhány házat, az északi csoportban Nagy-Britannia területén (Newgrange) ovális alakú házak, Belle-Tout (Sussex) településén ovális és téglalap alakú, míg Gwithian (Cornwall) lelőhelyen kör alakú ház ismert. A déli elterjedési területen a Harangedény-kultúra kör alakú házait tárták fel, Zambujal (Portugália), Los Millares (Spanyolország), Mourral (Franciaország) lelőhelyeken.⁴³

A Harangedény – Csepel-csoport Budapest-Albertfalva lelőhelyén feltárt településén a település szerkezetére és a házak építésének, tervezésének módjára is fény derült. A házak falai egyforma sugarú körök ívein helyezkednek el, az egy-egy ház falát tartó cölöplyukak két egymásba kapcsolódó, azonos sugarú kör metszéspontjai közötti körívek mentén találhatók. A házak között megfigyelhető kisebb méretbeli különbség nem az eltérő sugárból, hanem a metszéspontok távolságából adódik.⁴⁴ Itt jegezzük meg, hogy a Harangedény-kultúra (déli) népcsoportjai a temetkezéseknél előszeretettel használták fel újra (másodlagosan) a kör alakú dolmeneket és folyosós kamrasírokat (passage graves). A sírok elsősorban zsugorított csontvázas sírok – körárokkal való övezésük jól ismert többek között a Harangedény – Csepel-csoport szomszédos, cseh-morva területen feltárt temetőiből. Magyarországon először 2005-ben Budakalászon (Budapesttől északra, Duna-könyök) kerültek elő a Harangedény – Csepel-csoport körárkos sírjai, ettől délebbre hasonló temetkezés nem ismert.^{45–46}

A Csepel-csoport albertfalvai településének szélén, a házak közelében egy 8,3 méter átmérőjű körárok került felszínre, amelyről feltételezzük, hogy a kultuszélet színtere volt. A körárkon belül két nagyméretű cölöplyuk és három gödör volt. A körárok körülvett terület a kollektív vallásos elképzelések fontos helyszíne, a közösségi identitás kifejezője lehetett. A Harangedény – Csepel-csoport lelőhelyein, Budapest-Albertfalván, Szigetszent-

miklóson (Szigetszentmiklós-Üdülősor) és Nyugat-Magyarországon (Bucsu-Hosszú Aszú-dűlő, Vas megye) feltárt hasonló, íves oldalú házak építésének és a körárok létesítésének szokása nem helyi eredetű: nyugat felé mutató kulturális tradíciókkal magyarázható. Ahogy például a harangedények (újabbán „standard pottery”) készítésének és jellegzetes díszítésének technikája, úgy a kör- és az íves szerkezetek megvalósításának gondolata is eljuthatott a Kárpát-medencébe. A kérdés csupán az, hogy az ún. „Beaker-package” egy nyugatról érkező népcsoport infiltrációjával vagy egy helyi népcsoport (proto-/korai Nagyrév-kultúra) adoptálásával kerül ide (mint ahogy ezt a cseh-morva vidéken is feltételezik⁴⁷). Ez utóbbi elméletnek – magyarországi viszonylatban – ellentmond, hogy a Harangedény – Csepel-csoport jellegzetes leletei nem jelennek meg a proto-/korai Nagyrév-kultúra teljes elterjedési területén, csupán egy szűk földrajzi régióra koncentrálódnak, nevezetesen a Duna-könyök–Dunavölgy mintegy 40 km-es szakaszára, ahol a „standard” edényeket készítő népcsoport településszerkezetében is olyan változások mutathatóak ki, amelyek a Somogyvár-Vinkovci és proto-Nagyrév-kultúrákban ismeretlenek.

Bizonyítható, hogy a Harangedény – Csepel-csoport népét letelepedésük után déli impulzusok érték, azonban számolnunk kell a népcsoport identitását erősítő hagyományok ápolásával. Ezek a hatások a nyugati elterjedési területről (és elsősorban a közeli cseh-morva vidékről, de ettől távolabbi területekről is) származhatnak.

Már korábban is feltételezték, hogy Nyugat-Európa megalitikus körépítményei (stone circle, stone henge) és a késő neolitikus körárok, valamint a későbbi csehországi aeneolit erődítések közötti kapcsolatban azok szociális funkciója érvényesült. Az albertfalvai körárokkal kapcsola-

latban megjegyezzük, hogy az a település szélén, házak között létesített, a késő neolitikus körároknál jóval kisebb – nyitott, feltételezhetően közösségi teret övező – árok volt, amely valószínűleg a vallásos élet és ünnepek színhelyéül szolgált. A koncentrikus kör feltehetően mint szimbólum vagy mint az ember által érzékelhető/felfogható világmindenség – a Nap napi és éves útját megjelenítő négyes felosztással – Európa-szerte már a neolitikumban megjelenik a többszörös és általában négy fő kapuval megszakított körárok formájában.^{48–49}

Tanulmányunkban a Budapest-Albertfalva lelőhely ásatásán tett megfigyelések, archaeoastronomiai vizsgálatok, két különlegesnek mondható, árktól bűtyökdiszes töredék és azok analógiái alapján rámutattunk a Harangedény – Csepel-csoport eddig ismeretlen vallásos elképzelésére. A Nap-szimbólum sematikus ábrázolása, ha ritkán is, de megjelenik a Csepel-csoport kísérőkerámiáján („Begleitkeramik”). Elgondolkodtató a Harangedény-kultúra nyugati csoportjában megjelenő kör alakú háztípus építésének és a keleti csoport körárkos temetkezéseinek szokása. Az albertfalvai házak téli napfordulóra történő tájolása és a település szélén, a házak között létesített, körárokkal körülvett terület léte még inkább hangsúlyozza a Nap szerepét a Csepel-csoport népének mindennapi és vallásos életében. A Nap ábrázolása különböző formában (aranykorongok, bekarcolt Nap-motívumok) a Harangedény-kultúra szinte teljes területén megfigyelhető, a jelenséget azonban nem kívánjuk Nap-kultusként interpretálni. A Harangedény-kultúra hitvilága rendkívül bonyolult, összetett és sokszínű, amelynek csupán része lehet a mindennapokat meghatározó környezeti tényező, a Nap.

